

AKADEMİK İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Academic Journal of Communication Studies

Sayı (Issue): 2 Yıl (Year): 2024

“Tarih”te Gazete: Osmanlı Dönemi Basını Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Düşünceler (1831-1918)

Ali ÇAKIR¹

Geliş Tarihi (Received): 11.02.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 18.05.2024

Öz: Tarih ve iletişim birbirini tamamlayan niteliğe sahip iki bilim alanı olarak kabul edilebilir. Özellikle yakın dönem Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları, kitle iletişim araçlarının önemli bir kaynak olarak kullanılabilen araştırma sahalarıdır. Tarih bilimiyle ilgilenen araştırmacılar, anılan dönemlerde meydana gelen olayları araştırırken dönemin kitle iletişim araçlarından faydalanmaktadır. Aynı şekilde iletişim bilimi ile iştigal eden araştırmacılar da anılan dönemlerde faaliyet gösteren kitle iletişim araçlarına ilgiyle yaklaşmaktadır. Pozitivist bilim anlayışının, bilim alanları arasında oluşturduğu kesin ayrımlar, her iki bilim alanının da çalışmalarının tamamen farklı olacağını söylemektedir. T. C. Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı'nın doçentlik alanlarına ait anahtar kelimeleri içeren listesine bakıldığında, “basın tarihi” kelimesinin yakınçağ ve yeniçağ; “iletişim tarihi” anahtar kelimesinin de “iletişim çalışmaları doçentlik alanlarında olduğu görülmektedir. Günümüzde kabul gören eleştirel yaklaşımlar, bilim alanları arasında keskin çizgiler olmadığını savunmaktadır. Buradan hareketle; her iki bilim alanının yöntemleri kullanılarak aynı araştırma dâhilinde çalışılabileceği iddiası, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Ortaya atılan iddianın kanıtlanması adına, Osmanlı Türkçesi basın üzerine yapılan araştırmalar, bu çalışmada incelenmiştir. Zaman aralığı olarak, ilk Türkçe gazete olarak kabul edilen Takvim-i Vekayi'nin yayınlanması ile Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği Mondros Mütarekesi alınmıştır. Belirtilen zaman aralığında yapılan çalışmalar, TR Dizin kapsamında yayın yapan dergiler içinden “Türk Basın Tarihi – Osmanlı Basın Tarihi – Meşrutiyet Basını – II. Abdülhamit Dönemi Basını – Tanzimat Basını – Neşriyat- I. Dünya Savaşı Basını – Çanakkale Basını” anahtar kelimeleri ile yapılan konu sınırlandırmasıyla belirlenmiştir. Bu şekilde toplam doksan bir adet çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, doküman analizine tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamındaki dergiler, “iletişim, tarih, Türkiyat ve sosyal bilimler” temalı olanlar şeklinde tasnif edilmiş; incelemeye tabi çalışmalar “tematik analiz, monografik inceleme ve genel değerlendirme” şeklinde sınıflandırılmıştır. Son olarak ise ilgili sınıflandırma dâhilinde yapılan çalışmaların konu alanları belirlenmiş ve tarih ve iletişim bilimleri açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, İletişim Bilimi, Osmanlı Türkçesi Basın

Newspaper in “History”: Opinions on Studies on the Ottoman Period Press (1831-1918)

Abstract: History and communication are two complementary fields of science. The recent Ottoman history and the early years of the Republic of Turkey are research fields in which mass media can be used as an essential source. Researchers interested in the science of history utilize the mass media of the period while investigating the events that took place in the periods above. Likewise, researchers engaged in communication science are also interested in the mass media operating in the periods above. The strict distinctions created by the positivist understanding of science between the fields of science suggest that the studies of both fields of science will be completely different. When the list of keywords for the fields of associate professorships of the Presidency of the Interuniversity Council of the Republic of Turkey is examined, it is seen that the keywords “history of the press” and “history of communication” are found in the fields of recent and new age, and “history of communication” and “communication studies” are found in the fields of associate professorships. Critical approaches accepted today argue that there are no sharp lines between the fields of science. From this point of view, the claim that the methods of both fields of science can be used in the same research constitutes the primary purpose of this study. In order to prove this claim, research on the Ottoman Turkish press is analyzed in this study. The period is taken as the publication of Takvim-i Vekayi, accepted as the first Turkish newspaper, and the Armistice of Mondros, when the Ottoman Empire withdrew from World War I. The studies conducted in the specified time interval were determined by subject limitation with the keywords “Turkish Press History - Ottoman Press History - Constitutional Monarchy Press - Second Abdulhamid Period Press - Tanzimat Press - Neşriyat- World War I Press - Çanakkale Press” in the bar of the journals published within the scope of TR Index. In this way, a total of ninety-one studies were reached. The data obtained were subjected to document analysis. The journals within the scope of the research were classified as those with the themes of “communication, history, Turcology, and social sciences”; the studies subject to review were classified as “thematic analysis, monographic review, and general evaluation.” Finally, the subject areas of the studies within the relevant classification were determined and evaluated in terms of history and communication sciences.

Keywords: History, Communication, Ottoman Turkish Press

¹ Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi. Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölüm, 28a.alicakir@gmail.com, 0000-0003-2903-4071

Atıf/Cite as: Çakır, A. (2024). Tarih’te gazete: Osmanlı dönemi basını üzerine yapılan çalışmalar hakkında düşünceler(1831-1918). *Akademik İletişim Araştırmaları Dergisi*(2), 41-52.

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://www.iletisimarastirmalari.com/>

Copyright © Published by AKADEMİK İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ. This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

1. GİRİŞ

Gazeteler, yayınlandığı dönemin sosyal, ekonomik, siyasal vb. özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. İçerdiği bilgiler, farklı alanları kapsadığı için değişik bilim alanlarından araştırmacılar, gazeteleri tetkik etmektedir. Araştırmacılar, gazeteleri incelemeye tabi tutarken genellikle kendi alanlarının bilimsel yöntemlerini kullanmaktadır. Fakat iletişimin kendine özgü yöntemlerinin de bir kitle iletişim aracı analiz edilirken dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin gazetelerin oluşturulmasında kullanılan yapı bilinmeksizin veya dikkate alınmaksızın hazırlanan bir çalışma, elde edilen verilerin işlenmesini eksik bırakacaktır. Kitle iletişiminin son yüz yılda yaşadığı gelişim, yeni araştırma metotları ve uygulayıcısı olacak kuramları beraberinde getirmiştir. Gazeteleri kaynak olarak kullanacak araştırmacıların, anılan yöntem ve kuramları bilmeleri, yapacakları çalışmanın güvenilirliğini arttıracaktır.

İletişim bilimlerinin diğer bilim alanlarıyla olan ilişkisini detaylandırmak, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu çalışmada hedeflenen, iletişim bilimleri ile tarih arasında olan ilişkiye dair birkaç kelam edebilmektir. Her iki bilim alanı da kendi metodolojisine sahip bilim alanlarıdır. Bu yönüyle, ilgili alanların araştırmacıları, kendi metodolojileri ile bilimsel faaliyetlerini devam ettirme eğilimindedir. Pozitivist bakış açısıyla olaya yaklaşılması durumunda, her iki alanın da birbiriyle kesiştirilmemesi ana hedeflerden biri olacaktır. Fakat her iki alandaki eleştirel yaklaşımlar, diğer bilim alanlarıyla ilgilenilmesi hatta bilgi sahibi olunmasının önemine vurgu yapmaktadır. Çalışmanın sınırları dâhilinde değerlendirilecek olursa, bir iletişim bilimcinin tarihe, bir tarihçinin iletişim bilimlerine dair kalem oynatabilecek bilgiye sahip olması beklenmektedir. Ancak böyle bir durumda geçmişte, yayınlanmış bir gazete tarihi vesika olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde gazeteye ilişkin veriler de tarihi bilgiler doğrultusunda anlam kazanabilmektedir.

Türk Basın Tarihinin doğuşuna tesadüf eden Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler kavranmaksızın, dönem gazetelerinin içeriklerini yorumlamak eksik kalmaktadır. Aynı şekilde adı geçen dönem gazetelerinde var olan bilgileri, iletişim bilimlerinin yöntemleriyle işlemeksizin yapılacak bir çalışmanın da mahsurları olacağını söylemek mümkündür. Tarihi bir vesika olarak gazetenin, genellikle günümüz basın ürünleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar tarafından incelenmesi durumunda yaşanması muhtemel problemlerin başında anakronizm gelmektedir. Anakronizme düşmemek adına sadece araştırılan dönemin özelliklerini bilmek de yeterli olmayacaktır. Tarihin, çizgisel bir düzlemde ilerlemediğinin de farkında olunması gerekmektedir. Örneğin XIX. yüzyılın sonlarında İstanbul’da yayınlanan bir gazete ortalama dört sayfayken, aynı dönemde Avrupa ve ABD’de yirmi sayfanın üzerindedir. Bu tarihi bir bilgi olarak tespit edilmiştir. Fakat burada, anılan ülkelerde basın faaliyetlerinin başlaması üzerinden iki asır geçtiğini, Osmanlı Devleti’nde ise ancak yetmiş yıl olduğunu da düşünmek gerekmektedir. Örnekte verilen iki bilginin aynı anda değerlendirilmesi, anakronizme düşmeyi önleyecektir. Ayrıca monografik bir çalışma dışında, herhangi bir tema üzerinden gazete taraması yapılıyorsa da iletişim bilimlerinin yöntemlerinden faydalanmak, yapılan çalışmayı tarihsel doküman incelemeden çıkararak iletişim alanına katkı sağlayan bir yapıya dönüştürecektir.

Osmanlı Dönemi Türk Basınına incelemek için hem tarihin hem de iletişimin yöntemlerini bilmenin yanında, Osmanlı Türkçesini okuyabilmek de gerekmektedir. Arap harflerine, sesli harfleri okuyabilmek için Farsçadan alınan harflerin eklenmesiyle oluşan alfabe ile yazılan Osmanlı Türkçesi, günümüzde kullandığımız Türkçeden farklı bir dil değildir. Sadece yapısal olarak Arapça ve

Farsça tamlamalar ile günümüze nazaran anılan iki dilden daha fazla kelime içermektedir. İlaveten noktalama işaretleri, günümüz yazı dilindeki kullanımından düşüktür. Bu dönemin gazetelerini inceleyenlerin, Osmanlı Türkçesine hâkim olması gerekmektedir. Arnold (2007, s. 150), zenci bir kölenin biyografisi üzerine yaptığı bir değerlendirmede, tarih yazımında “fonetiğin” önemine vurgu yapmıştır. Bu nedenle Osmanlı Türkçesi metinler üzerinden yapılan bir çalışmanın ön koşulu, okuma becerisinin yüksek olma zaruriyetidir. Bazı internet uygulamaları Latin alfabesiyle dönem gazetelerinde arama yapmaya müsaitse de bir araştırmanın güvenilirliğini arttırmak için okumaların gazeteler üzerinde yapılması gerekmektedir. Dizgide yapılacak bir hata kelimeyi bambaşka bir anlama getirebilir. Böyle bir durumun oluşması, özellikle içerik analizi yapılırken sonuçlarda sapmalara neden olabilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tarih bilimi için gazeteler, araştırılacak konunun kanıtlayıcısı niteliğinde kabul edilmektedir. Monografik bir çalışma yapılmadığı müddetçe, gazeteler doğrudan tarihi araştırmanın konusu değildir. Üzerinde çalışılan dönemde üretildiği takdirde, tarihte birincil kaynak olarak değerlendirilmektedir. Tarihin, “belgelerin verileri (Durant, 1998, s. 23)” ve “geçmişin bilimi (Kütükoğlu, 2007, s. 2)” tanımlarından hareketle, gazeteler tarihsel doküman olarak tasniflenmektedir. Kütükoğlu (2007, s. 25-26), çalışmasının tarihi belgeleri tasniflediği bölümünde, gazeteleri kütüphane malzemesi olarak tasnif etmiştir. Gazetelerin tarih çalışmalarında kullanılabilmesi için gazetecinin “fikriyatı ve ciddiyeti” hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini ifade ederek “mukayeseli” bir yaklaşımla birden çok gazetenin aynı anda tenkit edilmesinin uygun olacağını söylemektedir. Collingwood (2013, s. 321-322) da benzer şekilde, farklı kaynaklardan seçip birleştirerek kurgulanan tarihe “kes-yapıştır tarih” diyerek, incelenmesi planlanan temanın farklı kaynaklardan teyidinde vurgu yapmaktadır. Her iki yazarın ifadeleri de bilimsel çalışmanın metotlarının tarihe uyarlanmış hali olduğundan, iletişim çalışmalarındaki konu ve içerik sınırlandırmasının bir benzeridir. Yaylagül’ün (2021, s. 45) “eleştirel yaklaşımların ana-akım yaklaşımlara meydan okumasıyla birlikte iletişim sürecine etki eden yapısal faktörler, iletişim sistemleri ve tarihsel bağlamın da dikkate alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yöntemlerdeki farklılıklara rağmen, gazetelerin incelenmesinde tarihsel gelişimin göz ardı edilemeyeceği sonucu çıkmaktadır.

Herhangi bir bilim alanından araştırmacılar tarihi vesikaları kullanırken, tarihin tenkit metodunu bilmelidir. Aksi takdirde, Niyazi (2012, s. 84)’nin “tarihte en büyük zorluk, gördüğümüz bir olgunun görmediğimiz uzak bir geçmişin çocuğu olmasıdır.” cümleleriyle belirttiği, sebep-sonuç ilişkilerinin gözden kaçması ihtimali doğmaktadır. Gilderhus (2011, s. 94), XX yüzyılda yapılan bilimsel faaliyetlerde, çalışma yapılacak alanın metodolojisinin belirleyiciliğini korumakla beraber, tarihi bir vesika veya olayın incelenmesinde sebep-sonuç ilişkisinin boyut değiştirmekle birlikte önemini koruduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak, sebep-sonuç ilişkisinin tarihsel vakaları incelerken göz ardı edilmesi, bir çalışmada elde edilen verilerin eksik değerlendirilmesi riski belirlemektedir. Tarihçi ve iletişimci arasındaki ortaklaşma, Carr (2011, s. 59-61)’ın “tarihte olgu” üzerine yapılan tartışmalara ilişkin yorumunda ele aldığı “tema” kavramı üzerinden anlaşılmaktadır. Carr’a göre, bir araştırmacının seçtiği tema, “kişinin bilimsel yönden durduğu yeri de betimlemektedir”. Alemdar (1996, s. 14), tarih biliminin iletişim araçlarından faydalandığından bahisle, özellikle gazetelerin “tarihi kayıt tutulmasına önemli ölçüde yardımcı bulunduğunu” belirtmektedir.

Munslow (2000, s. 12-13), “yapısökümcü tarih” nitelendirmesi yaptığı tarihyazımını, iletişim bilimleri gibi farklı alanlardan araştırmacıların kurgulamasında, post-modernizm izleri görüldüğünü söylemektedir. Özlem (2001, s. 255)’in ifade ettiği “insanların, toplumların geçmişi olarak tarih” ve “bu geçmişi inceleyen bilim veya disiplin olarak tarih” kavramlarıyla tarihi olguya bakıldığında, farklı bilim alanlarından gelen araştırmacıların, ilk noktaya odaklandıkları ve çıkarımlarını ona göre yaptıkları görülmektedir. Tarih çalışmalarında, kurgunun ortaya konabilmesi adına seçilecek temanın kriterleri belirlenirken, günümüz insanının bakış açısı da etkili olmaktadır. Black ve Macrald (2016, s. 30), tarihle ilintili çalışmaların “bizim, tarihsel sorunlar olarak adlandırdığımız şeyin tasavvuruyla şekillendiği” savıyla, belirtilen fikri destekleyen nitelikte bir çıkarımda bulunmuştur. “Yazı, kültür dağarcığının

diğer kalemlerinin iletiminde benzer değişiklikleri devreye sokar (Goody, s. 113).” cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, yaşanan zaman, bilim insanının bakış açısını doğrudan etkilerken aynı zamanda çoğu insanın “bugün yaşananlar ileride tarihin konusu olacak.” önermesiyle hareket etmediğine de işaret etmektedir. Bu vesileyle, tarihsel olguların değerlendirmesinde araştırmacıların düşün dünyalarının doğrudan etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tarihsel olayların yazımında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, tarihi vesikaların çağdaşlarıyla aynı özellikleri göstermeyebileceğinin bilinciyle hareket etmektir. Örneğin Crowley ve Hayer (2019), XIX. yüzyıl Avrupa basınının “sansasyonel veya ahlakçı” bakış açılarıyla yazılıp yazılmadıklarının, elde edilen verileri değerlendirirken göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Barbier ve Lavenir (2001) ise gazetelerin şekil özelliklerindeki farklara vurgu yapmaktadır. XIX. yüzyıl gazetelerinde makalelerin kolanlar halinde düzenlendiği, birkaç kolonun birleştirilerek “manşet” altına toplama uygulamasının sonradan başladığını belirtmiştir. Gazetelerin tarihsel süreçte yaşadığı dönüşümün bilinmesi, iletişim bilimlerinin araştırma metotlarının, tarihi vesika özelliği gösteren gazetelerde uygulanmasında, yaşanabilecek yöntem hatalarının önüne geçmektedir. Aynı zamanda, farklı bir alan olarak iletişimin tarihe bakışı, bilimin ufkunu da genişletmektedir. Ortaylı (2010, s. 1) tarihyazımının ilk temsilcisi kabul edilen Herodot’un tarih anlatısında, olaylardan çok gördüğü yerlerin coğrafi özelliklerinin ön planda olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar iletişim alanında yapılan bir çalışma doğrudan tarihyazımı olarak adlandırılmasa da, Herodot örneğinde olduğu gibi bir gazetenin incelenmesinde, iletişim nüvelerinin ön plana çıkarılması farklı bakış açılarına ortaya koyacaktır.

Son olarak iletişim ve tarih arasındaki farklı bir konuya da temas etmek gerekmektedir. Alemdar (1998, s. 15) “tarihin başarıyı yazdığından” hareketle, tarihi kayıtların genellikle devletler tarafından kaleme alınması sonucu “iktidar ve iletişim ilişkilerinin ön plana çıktığını” iddia etmektedir. Innis (2006, s. 244) de basın-iktidar ilişkilerine dair benzer çıkarımlarda bulunmuştur. İktidarların basın üzerinde tahakküm kurma çabalarını ve gazetelerin iktidarları etkilemesini “yeni gazetecilik” olgusuyla açıklamaktadır. Boer Savaşı’nda kamuoyunun olumlu algısının Almanya nezdinden Fransa’ya kaymasında, kitle iletişiminde yaşanan teknik gelişmelerin etkili olduğunu söylemektedir. Teknolojik gelişmeler noktasında tarih-iletişim ilişkisini irdeleyen başka bir çalışmada Oskay (2019, s. 30-31), ulaşım hızlanmasının sonuçlarına odaklanmıştır. Ekonomi ile iletişim arasındaki ilişkiyi irdeleyerek ortaya attığı savında, anılan hızlanmanın “pazarın genişlemesine” yol açtığını ve haberin “lüks” olmaktan çıktığını iddia etmektedir. Yine iletişimde hız vurgusuna değinen Poe (2019, s. 207), matbaanın işlevlerini anlatırken benzer bir değerlendirme yapmıştır. Matbaa sahiplerinin “fikirler pazarı”nın galipleri olduğunu belirterek kitle iletişiminin etkilerinin katlanarak artacağına dair ilk işaretleri vermiştir. Yukarıda değinilen teknolojik gelişmeler, hem tarihin iletişime yaptığı etkiyi hem de iletişimin tarihsel olaylara etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

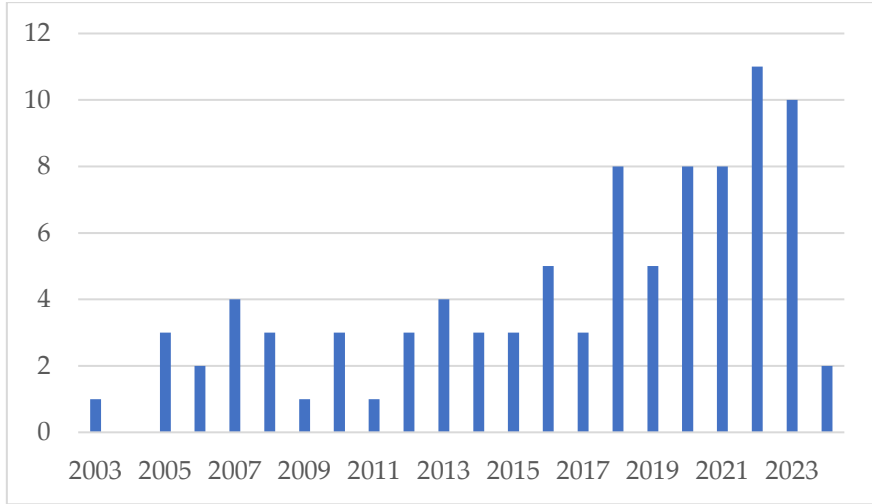
2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Yöntem ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında Anadolu ve Dünyada yayınlanan gazetelerin, gerek tarih gerekse iletişim bilimleri noktasından nasıl ele alındığını tespit etmek; anılan iki bilim dalının kesiştiği ve ayrıştığı noktaları hem içerik hem yöntem noktasından belirlemek; araştırmacıların dönem gazetelerinde incelemek üzere seçtikleri temaların günümüzle ilişkisinin boyutunu kavramak ve bu alanda yapılan çalışmaların “basın tarihi mi?” yoksa “tarihte basının rolü mü?” sorularına cevap verdiğini bulmak amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, Osmanlı Türkçesi ile basılmış ve aynı zaman diliminde Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren bir olayı ele alan yabancı basın üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Örneklem için belirli bir tema seçilmemiş, anılan tüm çalışmalar kapsama dâhil edilmiştir. Türk Basın Tarihi her ne kadar keskin çizgilerle birbirinden ayrılmassa da var olan gazetelerin konu kapsamalarını belirleyebilmek adına dönemler bazında ele alınmaktadır. Çalışmanın amacına uygun bir değerlendirme yapabilmek için ilk Türk gazetelerinden itibaren örneklem alanı belirlenmiş, diğer sınır Mondros Mütarekesi olarak tespit edilmiştir. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Milli Mücadele ve devamında Kurtuluş Savaşı başladığı için, gazetelerin içeriklerinde önemli değişiklikler olmuştur. İlâveten bu dönemde Anadolu’da iki farklı yönetim merkezi bulunduğundan, dönem

gazetelerinde propaganda temalı haberler yoğunluktadır. Konu bütünlüğünün bozulmaması adına 1918 yılı sonrası araştırmaya dâhil edilmemiştir. Analizi yapılacak çalışmalar, "TR dizin" kapsamındaki makalelerden seçilmiştir. Çalışmalar, 1 Haziran 2024'te <https://trdizin.gov.tr/> internet sayfasında yer alan arama çubuğuna "Türk Basın Tarihi – Osmanlı Basın Tarihi – Meşrutiyet Basını – II. Abdülhamit Dönemi Basını – Tanzimat Basını – Neşriyat- I. Dünya Savaşı Basını – Çanakkale Basını" anahtar kelimeleri yazılarak tespit edilmiştir. Yukarıda belirtilen zaman aralığında yayınlanan basın ürünlerini inceleyen doksan bir adet çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışma, nitel araştırma özelliği göstermektedir. Sayısal veriler, gerekli görüldüğü yerde, konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak şekilde verilmiştir. Araştırma dâhilindeki çalışmalardan elde edilen veriler ise niteliksel yönleriyle değerlendirilmiştir.

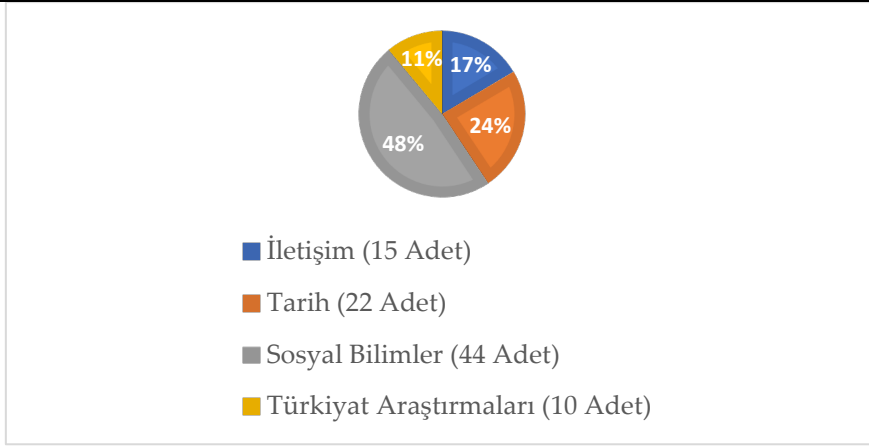
3. BULGULAR

1831-1918 yılları arasında yayınlanmış basın ürünlerini inceleyen, TR dizin kapsamında bulunan dergilerde yayınlanmış, on üç adedi yurtdışında yayınlanan gazetelerin Osmanlı Devleti ile ilgili konularını içeren çalışmalar olmak üzere toplam doksan bir adet çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların yıllara göre dağılımı Grafik.1'de gösterilmiş olup anılan çalışmaların 2018'den sonra yoğunlaştığı tespit edilmiştir. TR dizin kapsamına giren dergi sayısının artmasının, bu durumun oluşmasında bir sebep olduğu söylenebilir. Zira Çanakkale Zaferinin 100. yıldönümü olan 2015'te makale sayısında bir artış olmuştur. En çok çalışma 2022 yılında yayınlanmış olup Cumhuriyetin 100. yaşında, bir önceki yıla göre azalma olduğu görülmektedir. Akademik dergilerin, anılan yıllardaki özel sayılarında, Osmanlı Türkçesi Basını konu edinen çalışmalarda bir yoğunlaşma olmadığını söylemek mümkündür.

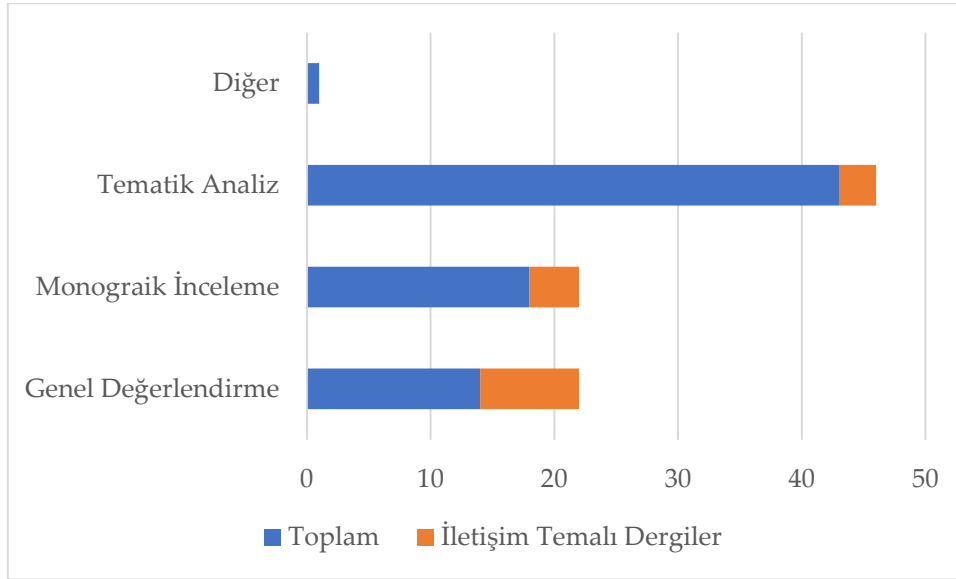
Grafik 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Bu çalışmanın ana tartışma eksenini oluşturan basın tarihi mi, tarihte basının rolü mü sorularına cevap aramak için, Osmanlı Türkçesi basınına konu edinen çalışmaların yayınlandıkları akademik dergilere bakılmıştır. Grafik.2'de, makalelerin yayınlandıkları dergilerin konularına göre yüzdelik oranları verilmiştir. Buna göre, çalışmaların yarıya yakını sosyal bilimler alanında yayın yapan dergilerde yayınlanmıştır. Sosyal bilimleri, tarih temalı dergiler takip ederken iletişim temalı dergiler üçüncü sırada kalmıştır. Yine çalışmanın problemi üzerinden gidilerek, iletişim temalı dergilerde yer alan çalışmalar ayrıca değerlendirilmiştir. Anılan dergilerde toplam on altı makale yayınlanmıştır. Bu makaleler, yıllara göre homojen dağılım göstermektedir. İlgili çalışmaların yarısı "genel değerlendirme" kategorisinde değerlendirilmiştir. İletişim bilimlerinin çalışma yöntemlerinin uygulandığı "tematik analiz" kategorisinde yalnızca üç adet makale bulunmaktadır. Çalışmaların genel değerlendirme ve monografik inceleme şeklinde yapılmış olması, gerek iletişim bilimlerinin gerekse tarih biliminin, birbirinin sahasında değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çalışmaların yarıdan fazlasının da tematik analiz kategorisinde olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Çalışmaların Yayınlandığı Dergilerin Konu Alanları

Osmanlı Türkçesi Basınıla ilgili çalışmaların içeriklerine göre dağılımı Grafik.3'de verilmiştir. İlgili çalışmalar, genel değerlendirme (22 adet), monografik inceleme (22 adet), tematik analiz (46 adet) ve diğer (1 adet) olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştır. Yabancı gazetelerde Osmanlı Devleti ile ilgili konuları içeren çalışmalar, yapısı itibariyle tematik analiz kategorisinde yer almaktadır. Her ne kadar iletişim temalı dergilerde yayınlanan makalelerde, tematik analiz kategorisindeki çalışma sayısı az olsa da tüm çalışmaların yarısından fazlası adı geçen kategoride değerlendirilmiştir. Tematik analiz sosyal bilimler, tarih ve Türkiyat temalı dergilerde yer alması, iletişim ve tarihin birbiriyle ilintisine farklı bir kanıt olarak gösterilebilir. Tarihi bir olayın anlatımında gazetelerin önemli bir yeri vardır. Son dönem Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi yazılırken gazetelerin sıklıkla kullanılması, tarih ve Türkiyat temalı dergilerde, tematik analiz yapılan çalışmaların yer almasının sebeplerinden biridir.

Grafik 3. Çalışmaların Kategorileri

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen makalelerde yer alan anahtar kelimeler incelendiğinde dokuz adet makalede, "basın, gazete, matbuat vb." doğrudan kitle iletişimini işaret eden anahtar kelimeye rastlanmamıştır. Bunlardan yalnızca bir tanesi "iletişim" temalı dergilerde yayınlanmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın'ın gazeteci kimliği ekseninde ilgili literatürün doldurulması amacıyla yapıldığı iddia olunan bu çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır (Varol, 2023, s. 207). I. Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın işgalinin, Rusça basından anlatıldığı farklı bir çalışmada da (Eşki, 2021) doküman analizi yapıldığı anlaşılmakta olup anahtar kelimelerde, yukarıda değinilen kitle iletişimine yönelik kodlama bulunmamaktadır. Aynı minvalde, II. Abdülhamit dönemi yayınlarından Hilafet Gazetesi'nin incelendiği çalışmada da (Şahin, 2020) doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bunlar dışında kalan ve

doküman analizi yöntemine tabi tutulan tarihi belgelerin kullanıldığı çalışmaların, tarih biliminin metodolojisine daha yakın olduğu müşahade edilmiştir.

Çalışmaların konularına bakıldığında, üç ayrı kategoride atmış üç farklı temanın işlendiği görülmektedir. Tablo.1’de konular ve yapılan çalışma sayısı, genel başlıklar halinde verilmiştir. En fazla çalışmanın II. Meşrutiyet dönemiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin hukuken tekrar anayasal sürece geçiş dönemi olan II. Meşrutiyetle birlikte gazete ve dergi sayılarında ciddi artış olmuştur. II. Abdülhamit döneminde İstanbul’da yayınlanan gazete sayısı dört iken, meşrutiyetin ilanının hemen sonrasında yaklaşık altı yüz sayısına ulaşmıştır (Kocabaşoğlu, 2010, s. 8-9). İncelenecek gazete ve dergi sayısının fazlalığı, araştırmacıları bu dönemin basınına yöneltmiştir. İlaveten, her ne kadar II. Abdülhamit döneminde basın üzerinde baskı olsa da basın teknolojileri ve basının toplumsal işlevleri dünyada gelişmektedir. Her ne kadar II. Abdülhamit dönemi basınında bu özellikler görülme de dünyadaki değişim, iletişim ve ulaşımda yaşanan gelişmeler vasıtasıyla dönemin gazetecileri tarafından da takip edilmektedir. Örneğin Çil (2023, s. 932)’in “telgraf hatlarının döşenmesi ve posta teşkilatının modernizasyonu, eyaletlerde valiler tarafından kurulan gazetelerin yerel basının temellerini atması” söylemiş olduğu cümlelerde, anılan bu durum genel hatlarıyla belirtilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Kategorilere Göre Konu Dağılımları

Çalışmaların Konu Alanları	Çalışmaların Kategorileri		
	Tematik Analiz	Monografik İnceleme	Genel Değerlendirme
I. Dünya Savaşı	11 Adet		1 Adet
II. Abdülhamit Dönemi	4 Adet		1 Adet
II. Meşrutiyet	6 Adet		
Basın	1 Adet	1 Adet	15 Adet
Ekonomi	3 Adet		
Gazeteler	1 Adet	16 Adet	
Gazeteciler	1 Adet	4 Adet	2 Adet
İttihat ve Terakki Cemiyeti	1 Adet		1 Adet
Jön Türkler	1 Adet	1 Adet	
Kadın	3 Adet		
Tanzimat Dönemi			1 Adet
Toplumsal Olaylar	11 Adet		
Türkler	3 Adet		1 Adet

Çalışma konularının dağılımına bakıldığında, basının genel anlatımı ve gazeteciler dışında hiçbir konunun çalışma kategorilerinin tamamında işlenmediği görülmektedir. I. Dünya Savaşı’nın tema olarak seçildiği çalışmaların, tamamına yakını tematik analiz kategorisinde değerlendirilmiştir. Bozkurt (2023)’un Ruskiy İnvaid Gazetesi’nde Sarıkamış Harekâtı’nı; Ural (2005)’ın Kafkas Cephesi’nde yaşanan gelişmelerin Türk basınındaki yansımalarını incelediği çalışmalar bu kategoride değerlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı’yla ilgili çalışmalarda, genellikle savaşın tarihi yönü araştırma konusu yapılmıştır. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerini inceleyen çalışmalarda tematik analiz ve genel değerlendirme ağırlıklı makaleler kaleme alındığı görülmektedir. Basın özgürlüğü noktasından bakıldığında birbirinin zıttı olan bu iki dönem, tarih ve iletişim bilimlerinin birbirine en çok yaklaştığı araştırma alanı olmuştur. Esasında diğer “çalışmaların konu alanları” sistematizasyonundaki farklı alt başlıklar da anılan iki dönemi kapsayan çalışmalardan derlenmiştir. Örneğin Akın (2022),

Osmanlı Dönemi gazetelerinde kadın ve spor ilişkisini ele aldığı çalışmasında, yoğun olarak anılan bu iki dönemin basınına kullanmıştır. Gazetelerden elde edilen veriler içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Diğer makale örneklerinin çalışma evreninde de II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerine yoğunlaşmıştır.

Çalışma konu alanlarından “gazeteler ve gazeteciler” temalı çalışmaların da dönemsel ve metodolojik yaklaşımlarının yukarıdakilere benzer olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’nde yayınlanan gazetelerin yayın süreleri uzun olmadığından genellikle Tanzimat, Meşrutiyet gibi dönemsel ayrımların içerisinde kalmaktadır. Eraslan ve Eryılmaz (2022)’in kaleme aldığı Ceride-i Havadis’in Ermeni baskısını konu edinen çalışma, Tanzimat dönemi basınına diline de ışık tutmaktadır. Erdem ve Sandıkçı (2015), Nurettin Rüştü’nün Cadaloz Gazetesi üzerine yaptıkları çalışmada, II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan özgürlük ortamının, Balkan Savaşlarının yaşandığı döneme yaklaşıldıkça ortadan kaybolduğunu iddia etmektedir. Her iki örnekte de çalışmalardan dönemin şartları okunabilmektedir. İlk çalışma doküman analizi, ikinci çalışma içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca gazeteciler ve gazete sahipleri, monografik incelemelere de konu edilmiştir. Örneğin Durmuş (2021)’un Filip Efendi ve yayınlarını konu edindiği çalışmasında, Filip Efendi’nin hayatı ve sahibi olduğu gazeteler hakkında bilgiler verilmiştir. Karaman (2022)’in II. Meşrutiyet dönemi gazetelerinden Volkan üzerine yaptığı çalışmasında, gazetede yer alan yazılar üzerinden Volkan Gazetesi’nin yandaşlıktan muhalifliğe geçtiği iddia olunmaktadır. İlk çalışma doküman analizine, ikinci çalışma ise içerik analizine örnek olarak gösterilebilir. Gazete ve gazetecilerin aynı anda değerlendirildiği, Aslan (21011)’in Pertev Tevfik ve Muahede Gazetesi üzerine yapmış olduğu monografik çalışma gibi örnekler de bulunmaktadır. Anılan çalışmada hem tarih hem de iletişim bilimlerinin yöntemleri kullanılmıştır. Pertev Tevfik ve Muahede Gazetesi ile ilgili tarihi bilgiler verildikten sonra gazete haberleri ve yazıları içerik analizine tabi tutulmuştur.

Gazeteler ve gazeteciler konu alanlarında dikkat çeken unsurlardan biri de mizah basını ağırlıklı çalışmalar yapıldığıdır. Bu alanlarda yapılan çalışmaların üç adedi mizah basınına konu edinmiştir. Demirkol (2021)’un Osmanlı Devleti’nde mizahın tarihsel sürecini anlattığı çalışması bunlardan biridir. İlgili çalışmada İstanbul ve İzmir’de yayımlanan mizah gazeteleri konu edilmiş, arşiv araştırması ve içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Bu yönüyle, tarih ve iletişim bilimlerini ortaklaştıran çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Tematik basın çalışmaları mizah gazeteleriyle sınırlı kalmamıştır. Gerek bir fikrin etrafında şekillenen yayınlar, gerekse spor gibi farklı temaları içeren yayınların değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Yeni Fikir Dergisi’nin monografik incelemesinde, Osmanlı Devleti’nde yayınlanan ilk Türkçü eğitim dergisi olduğu vurgulanmış (Erkek, 2012), dergiyle ilgili bilgiler verildikten sonra içeriği analiz edilmiştir. Son olarak, gazeteciliğin tarihsel sürecinin de anlatıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Özkır (2016)’ın Türkiye’de köşe yazarlığının tarihsel sürecini ele aldığı çalışmasında, tarih ve iletişim bilimlerinin doğrudan konusu olan olgulara değindiği görülmektedir. Anılan çalışmada, köşe yazarlığının tanımı, Osmanlı Devleti’ndeki süreci, kamuoyunu etkileme gücü ve medya sahipliği ilişkileri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tablo.1, çalışmaların konu alanları ve kategorilerine ayrılmış halini göstermektedir. Tabloda yer alan sayısal veriler çalışmaların tarih, iletişim veya her iki disiplini içerip içermediğini belirtmemekle beraber, “basın tarihi” veya “tarihte basının rolü” konularının çerçevesi hakkında fikir vermektedir. İncelenen doksan bir çalışmada, uygulanan yöntemin belirtildiği makaleler olduğu gibi belirtilmeyen makaleler çoğunluktadır. Bu durum çalışmaların bir yöntemi olmadığı anlamına gelmemekte; iletişim disiplininden gelen araştırmacıların uyguladığı yöntemi belirtirken tarih disiplininden olanların metodolojilerini ayrıca belirtmemelerinden kaynaklanmaktadır. İlgili çalışmaların tamamının doküman analizi, içerik analizi veya her iki yöntemin bir arada kullanıldığı çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Türkçesi basın üzerine yapılan tarih ve iletişim çalışmalarının arasında keskin bir fark olmadığını, metodolojik yaklaşım farklarının çalışma bulgularını anlamlı bir şekilde değiştirmediğini belirtmek gerekmektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Geçmişte yaşanmış ve bitmiş, bugünden yapılacak müdahalelerle değişmesi mümkün olmayan olay, olgu, meta vb. her şeyin tarihi yazılabilir. Tarihin yazılabilmesi için öncelikle geçmişte bir zaman aralığı belirlenmeli, araştırmaya kaynaklık edecek her türlü bilgi, belge, eşya, tanıklar vb. toplanmalıdır. Son olarak araştırma konusuyla ilgili yapılan diğer çalışmalara bakılarak, tarihi çalışma kaleme alınmaktadır. Bir çalışmanın tarih metodolojisine uygun olup olmadığı zaman aralığının doğru seçilmesi ve uygun olan kaynak ve referans eserlere ulaşılmasıyla değerlendirilmektedir. Araştırmacı, tenkit mekanizmasını güçlü kıldığı ölçüde çalışmasının bilimsel yönünü kuvvetlendirmiş olacaktır. Esasında bilimsel faaliyetlerin genel çerçevesiyle uyumlu bir süreçten söz edilmektedir. Her alanın kendine has özellikleri bilimsel yöntemlerde küçük farklılıklar ortaya çıkarabilmektedir. Bunun dışında kalan süreç ölçülebilirlik ve tekrar edilebilirlik yönlerinden tartışılabilir.

İletişim bilimleri üzerine yapılan bilimsel faaliyetlerde kullanılan yöntemler, tarih metodolojisiyle doğrudan uyuşmamaktadır. Eğer bakılan yer pozitivizmin keskin ayrımlarını kabul ediyorsa, bir önceki cümle eksiksiz görünmektedir. Fakat bilim alanlarının birbiriyle ilişkisinin keskin hatlarla ayrılamayacağını düşünen eleştirel yaklaşımlarla bakılırsa, ilgili önerme birkaç noktadan yanlışlanabilmektedir. Bu sorunun tartışılabilmesi için öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığı (ÜAK, 2023)'nın hazırlamış olduğu doçentlik alanlarına ve doçentlik alanlarıyla ilgili anahtar kelimelere bakılması faydalı olacaktır. ÜAK'ın oluşturduğu listede iletişim alanıyla ilgili doçentlik alanlarına bakıldığında, doğrudan tarihle ilgili sadece "iletişim tarihi" anahtar kelimesi bulunmaktadır. Doğrudan kitle iletişim araçlarını konu edinen "basın tarihi" anahtar kelimesi ise "yakınçağ tarihi ve yeniçağ tarihi" doçentlik alanlarında bulunmaktadır. Bu denli keskin bir ayrıma gidildiğinde, "Çanakkale Savaşı'nın basındaki yankılarını incelemek" gibi bir araştırma konusu, iletişim bilimleriyle ilgilenen araştırmacıların çalışma sahasında olamayacaktır. Bununla birlikte uygun yöntem kullanılarak günümüz gazetelerinde aynı tema üzerinden yapılacak bir çalışma, "gazetecilik" alanında yapılmış kabul edilebilecektir. Bir araştırma, yönteminden bağımsız olarak sadece tarihi bir gazete üzerinden yapılıncı "basın tarihi" olarak adlandırılıp kapsam dışı bırakılabilecektir. Nitekim bu çalışmanın örnekleme olan ve doğrudan Osmanlı Türkçesi basını inceleyen makalelerin dokuz adedinde, anahtar kelimelerde "basın veya basın tarihi" kelimelerinin geçmemesinin bir nedeninin bu durum olabileceği düşünülebilir.

Çalışmanın örnekleme dâhilinde, iletişim temalı dergilerde yer alan toplam on altı makalenin dokuz adedi basının genel değerlendirmesi, beş adedi monografik inceleme ve yalnızca iki adedi içerik analizi yöntemiyle tematik analiz şeklindedir. Buradan da anlaşılacağı üzere geçmişte yayınlanmış basın ürünleri incelenirken, genellikle doküman analizi yöntemi kullanılmaktadır. İletişim temalı dergiler, bu çalışmaları yayın politikalarına aykırı görmemiş ve yayınlamıştır. Aynı şekilde sosyal bilimler, tarih ve Türkiyat temalı dergilerde de iletişim ve tarihin bir arada olduğu makaleler yayınlanmıştır. İki bilim alanı arasında kesin çizgiler olmadığına diğer bir kanıtı da bu durumdur. Günümüz kitle iletişim araçlarının çeşitliliği ve etki alanlarının büyüklüğü, o dönemin basın ürünleriyle mukayese edilemeyecek derecede büyüktür. Bununla birlikte kamuoyunun iktidarları etkileme gücü için de tersini söylemek mümkündür. Şimdi ile tarihin bir zaman aralığında oluşan bu farklılık, tarih biliminin ortaya koyduğu dönemin şartları doğrultusunda iletişim yöntemleriyle incelendiğinde, sağlıklı sonuç verecektir. Buradaki örnek olay da iki bilimin kesişimini göstermesi bakımından önemlidir.

Yukarıda verilen örnekler iki bilim alanının birbiriyle keskin çizgilerle ayrılamayacağını, her iki bilim alanının da birbirinden beslenmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada yer alan örneklemin incelenmesi, çıkarımı teyit etmektedir. Şu farkı da unutmamak gerekir ki herhangi bir kitle iletişim aracı veya gazeteci doğrudan tarihi çalışmanın teması olarak seçilmemişse, yapılacak olan çalışmada iletişim yardımcı bilim olarak kullanılacaktır. Örneğin sadece Balkan Savaşları anlatılacaksa gazete haberleri, telgraf hatlarının bulunduğu yerlerin bilgisi ve gazetecilerin tanıklığı kaynaklardan birkaçını oluşturacaktır. Bu çalışma ise tarihte kitle iletişim araçlarının ve gazetecilerin doğrudan tema olarak seçildiği araştırmaları konu edinmiştir. Bu durumda iletişim, yardımcı bilim alanı olmaktan

çıkarak doğrudan tarihin konusu haline gelmiştir. Böyle bir durumda iletişim ve tarih, birbirinden ayrılmaksızın, birbirini tamamlayıcı unsur haline gelmiştir. Ortaya konulan sonuçların basın tarihi mi yoksa tarihte basının rolü mü olduğu, araştırmacının ve okuyucuların anlam dünyasında belirlemektedir.

Etik Beyanı: Yazar çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan etmektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İletişim Araştırmaları Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı: Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Akın Zorba, H. (2022). Osmanlı'da kadın ve spor (Osmanlı kadın basını ışığında). *Belgi Dergisi*, 23, 281-304. doi: 10.33431/belgi.1030977
- Alemdar, K. (1996). *İletişim ve tarih*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arnold, J. H. (2007). *Tarih*. S. Çalışkan (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Aslan, T. (2011). Pertev Tevfik ve muahede gazetesi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 6(3), 523-565.
- Aydın Varol, F. B. (2023). Türk modernleşmesinde jön türkler ve hüseyin cahit yalçın'ın gazeteci ve siyasi kimliği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(1), 205-221. doi: 10.17680/erciyesiletisim.1189839
- Barbier, F. Ve Lavenir, C. B. (2001). *Diderot'tan internete medya tarihi*. K. Eksen (Çev.). İstanbul: Okuyanlar Yayınları.
- Black, J. ve Macrald, D. M. (2016). *Tarih çalışmak*. N. Bozbora (Çev.). Ankara: Yayınodası Yayınları.
- Bozkurt, U. (2023). Rus basınında sarıkamış harekâtı; Russkiy invalid gazetesi örneği. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına)*, 1174-1191. doi: 10.51531/korkutataturkiyat.1354596
- Car, E. H. (2011). *Tarih nedir?*. M. G. Ertürk (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2013). *Tarih tasarımı*. K. Dinçer (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Crowley, D. ve Heyer, P. (2019). *İletişim tarihi taş devri sembollerinden sosyal medyaya*. B. Ersöz (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çil, S. (2023). Osmanlı'dan cumhuriyet'e türk medyası. *Akademik Hassasiyetler*, 10, 927-950. doi: 10.58884/akademik-hassasiyetler.1358187
- Demirkol, G. (2021). Tanzimat mizahının iki şehri: İstanbul ve izmir. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 55, 161-183. doi: 10.47998/ikad.971474
- Durant, W. ve Durant A. (1998). *Tarihten alınacak dersler*. İstanbul: Avcıol Matbaacılık.
- Eraslan, H., & Eryılmaz, D. (2022). Ceride-i havadis' in ermeni harfleriyle türkçe baskısı. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(2), 931-949. doi: 10.17680/erciyesiletisim.1104220
- Erdem, S. ve Sandıkçı, H. (2015). Nurettin rüştü ve cadaloz gazetesi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(5), 141-158.
- Erkek, M. S. (2012). Osmanlı Devletinde ilk Türkçü eğitim dergisi: Yeni Fikir. *History Studies*, 4(1), 197-213.
- Eşki, F. M. (2021). Rus basınına göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın işgali. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 40, 91-114.
- Gilderhus, M. T. (2011). *Tarih ve tarihçiler: Tarih yazıcılığına giriş*. E. S. Özcan (Çev.). Ankara: Birleşik Yayınları.
- Goody, J. ve Watt, I. (2018). *Okuryazarlığın sonuçları*. E. Mutlu (Der.). Kitle iletişim kuramları (74-123) içinde. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Innis, H. A. (2006). *İmparatorluk ve iletişim araçları*. D. Godfrey (Ed.). N. Törenli (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Karaman, M. A. (2022). Yandaşlıktan muhalefete volkan gazetesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1573-1591. doi: 10.32709/akusosbil.1021702
- Kocabaşoğlu, U. (2010). *"Hürriyet"i beklerken: II. Meşrutiyet basını*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kütükoğlu, M. (2007). *Tarihte usûl*. İstanbul: Elif Kitabevi.
- Munslow, A. (2000). *Tarihin yapısökümü*. A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Niyazi, M. (2012) *Tarih felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı düşünce dünyası ve tarihyazını*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Oskay, Ü. (2019). *Kitle iletişiminin kültürel işlevleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özkır, Y. (2016). Türkiye’de köşe yazarlığı olgusunun tarihsel izleği. *Marmara İletişim Dergisi*, 26, 37-53.
- Özlem, D. (2001). *Tarih felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Şahin, E. (2020). 19. Yüzyıl sonlarında Avrupa’da bir arap muhalif: Necib Hindiye ve Hilafet Gazetesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(38), 1-30. doi: 10.21550/sosbilder.562368
- Ural, S. (2005). 1914-1915 yıllarında kafkas cephesi’nde yaşanan askeri olayların Türk basınındaki yankıları. *Atatürk Dergisi*, 4(4), 65-88.
- T. C. Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı. (2023). *Bilim/sanat alanları ve anahtar kelimeler*. Erişim adresi: https://www.uak.gov.tr/DuyuruBelgeleri/2023/8/2023BilimveSanatAlaniAnahtarKelime ler_24082023.pdf
- Tosun Durmuş, B. (2021). Bir biyografi denemesi: Osmanlı basınında ilk gazete patronu örneği Filip Efendi ve yayınları. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(2), 31-51. doi: 10.47107/inifedergi.864460
- Yaylagül, L. (2021). *Kitle iletişim kuramları egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.